

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

دانشگاه قم

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی

عنوان:

بررسی و نقد شعر سیاسی احمد مطر

استاد راهنما:

دکتر حیدر محلاتی

استاد مشاور:

دکتر مصطفی شیروی خوزانی

دانشجو:

فریده منبری

پاییز ۱۳۸۸

تقدیم به:

پیشوای آزادگان عالم «امام حسین علیه السلام» که طنین صدایش در تاریخ جاودانه شد او که

فرمود:

«مرگ با عزت بهتر از زندگی با ذلت»

و تقدیم به:

رهپوی راستین آن حضرت «احمد مطر». او که از مکتب حسین علیه السلام درس آزادگی گرفت و

ترانه آزادی سر داد.

تقدیر و تشکر

حمد و سپاس پروردگار متعال را که برانسان منت نهاد و نعمت بندگی خویش را عطا کرد تا از بردگی غیر او رها شود.

در این پژوهش نه تنها به حکم وظیفه، بلکه از روی قدرشناسی و سپاس قلبی، صمیمانه‌ترین تقدیر و تشکر را از همه کسانی دارم، که در سرانجام یافتن این اثر یاریم نمودند.

از اساتید محترم، جناب آقای دکتر حیدر محلاتی و جناب آقای دکتر مصطفی شیروی که از رهنمودهایشان بهره‌ها بردم.

و از پدر و مادر عزیز و بزرگوارم که صبورانه، دلگرمی و امید را در این مسیر بدرقه راهم کردند.

چکیده

تغییر شرایط و اوضاع سیاسی در کشورهای عربی و ورود مفاهیم جدید سیاسی در قرن معاصر شعر سیاسی ادبیات معاصر عربی را نسبت به گذشته دچار تحولات قابل توجهی کرده است. در این میان احمد مطر شاعر بزرگ عرب از برجسته‌ترین شاعران سیاسی معاصر است که نام او هم‌اکنون بیش از دیگر شاعران سیاسی در محافل ادبی می‌درخشد. زندگی پرفراز و نشیب این شاعر بزرگ، تعقیب‌ها، تبعیدها و فشارهایی که به موجب غربت و دوری از سرزمین و خانواده خود دچار شد، به شدت شعر او را تحت تأثیر قرار داده است. وی به ندرت به موضوعات غیر سیاسی پرداخته و با تمرکز ویژه بر روی شعر سیاسی، در این زمینه به اوج رسیده است. پرهیز او از مدح قدرتمندان و حاکمان، انتشار غیر رسمی اشعار او به دلیل ممنوعیت آثارش، مواضع ثابت، عدم وابستگی به قدرتها و احزاب از ویژگی‌های وی است. علاوه بر این خصوصیات منحصر به فرد، سبک و زبان شعری خاص و تنوع و گستردگی موضوعات سیاسی را می‌توان از خصوصیات برجسته احمد مطر قلمداد کرد. این وجوه تمایز، شعری را خلق کرده است که در عین سادگی و قابل فهم بودن شگفتی‌آفرین و در اوج زیبایی و تأثیرگذاری است. زبان طنز، اقتباس از قرآن و حدیث و نهج البلاغه و اشعار پیشینیان موجب تنوع اسلوبها در بیان مفاهیم سیاسی و شیوه‌های انتقال معانی شعر سیاسی احمد مطر شده است. تعهد، و گرایش اسلامی، عربی، و انسانی از دیگر شاخصه‌های شعر اوست.

واژه‌های کلیدی: شعر سیاسی عربی، شعر معاصر عربی، احمد مطر، طنزپردازی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	کلیات.....
۱	مقدمه.....
۲	سؤال‌های اصلی تحقیق.....
۳	فرضیه‌ها.....
۳	ضرورت انجام تحقیق و اهداف.....
۳	سابقه و پیشینه پژوهش.....
۴	روش کار و منابع تحقیق.....
۶	فصل اول: سیر تحول شعر سیاسی در ادبیات عربی.....
۷	۱- سیاست و شعر سیاسی.....
۷	۱-۱. سیاست در لغت و اصطلاح.....
۸	۱-۲. شعر سیاسی در اصطلاح ادبی.....
۱۰	۱-۳. رابطه شعر سیاسی و شعر اجتماعی.....
۱۱	۲- تاریخچه شعر سیاسی.....
۱۱	۱-۲. دوره جاهلی.....
۱۳	۱-۲-۱. دفاع از قبیله در برابر قبایل دیگر.....
۱۵	۱-۲-۲. تحکیم روابط قبیله با حکومت‌های خارجی.....
۱۶	۱-۲-۳. ایجاد صلح و آرامش در میان قبایل.....
۱۷	۱-۲-۴. رهایی اسرای جنگ و شفاعت آنان.....
۱۹	۱-۲-۵. وصف جنگ‌ها و ایام العرب.....
۲۰	۲-۲. دوره صدر اسلام و اموی.....

- ۲۰-۲-۱. قبل از رحلت پیامبر ﷺ..... ۲۰
- ۲۰-۲-۱-۱. تبلیغ اسلام و دفاع از آن در برابر مشرکان ۲۰
- ۲۲-۲-۱-۲. جنگ‌های صدر اسلام..... ۲۲
- ۲۴-۲-۱-۳. اعتذار و طلب شفاعت..... ۲۴
- ۲۴-۲-۲. موضوعات بعد از رحلت پیامبر ﷺ..... ۲۴
- ۲۵-۲-۱-۱. جانشینی پیامبر ﷺ..... ۲۵
- ۲۷-۲-۲-۲. فتوحات..... ۲۷
- ۳۰-۲-۲-۳. شعر احزاب و مذاهب..... ۳۰
- ۳۱- الف) شعر سیاسی شیعه..... ۳۱
- ۳۵- ب- حزب اموی..... ۳۵
- ۳۸- ج- حزب خوارج..... ۳۸
- ۴۱- د- حزب زبیریان..... ۴۱
- ۴۳-۲-۲-۴. نقائض..... ۴۳
- ۴۶-۳-۲. دوره عباسی..... ۴۶
- ۴۷- ۱- شعر سیاسی شیعه..... ۴۷
- ۴۹- ۲- حزب بنی عباس..... ۴۹
- ۵۰- ۳- دول و امارات..... ۵۰
- ۵۰- ۴- شعوبیه..... ۵۰
- ۵۳- ۵- شورشها و قیام ضد عباسی..... ۵۳
- ۵۵-۲-۴. دوره انحطاط..... ۵۵
- ۵۶-۲-۴-۱. جنگ‌های صلیبی..... ۵۶
- ۵۸-۲-۴-۲. حمله مغولها..... ۵۸
- ۵۹-۲-۴-۳. اوضاع نابسامان حکومت..... ۵۹
- ۶۰-۲-۵. دوره معاصر..... ۶۰
- ۶۳-۲-۵-۱. مبارزه با استعمار..... ۶۳
- ۶۵-۲-۵-۲. دعوت به بیداری و آگاهی از وضع ذلت‌بار..... ۶۵
- ۶۸-۲-۵-۳. وحدت و یگانگی عرب..... ۶۸
- ۶۹-۲-۵-۴. آزادی..... ۶۹

- ۷۰.....۲-۵-۵. فلسطین
- ۷۲.....۳- رویکردها و انگیزه‌های شعر سیاسی
- ۷۳.....۴- شاخصه‌های شعر سیاسی
- ۷۴.....۴-۱. تعهد
- ۷۶.....۴-۲. دین و عقیده
- ۷۸.....۴-۳. خشم و غضب
- ۸۰.....۵- جایگاه شاعر سیاسی و رسالت او
- ۸۲.....۶- تفاوت شعر و نثر سیاسی
- ۸۳.....۷- جایگاه مدح و هجاء در شعر سیاسی
- ۸۶..... **فصل دوم: بررسی اوضاع، احوال و آثار احمد مطر**
- ۸۷.....۱. فضای عمومی
- ۸۷.....۱-۱. اوضاع اجتماعی و اقتصادی
- ۹۰.....۱-۲. اوضاع سیاسی
- ۹۶.....۲. سیر زندگی شاعر
- ۹۶.....۲-۱. زادگاه
- ۹۷.....۲-۲. مهاجرت به کویت
- ۹۹.....۲-۳. مهاجرت به لندن
- ۱۰۰.....۲-۴. نام، ملیت، و مذهب شاعر
- ۱۰۲.....۲-۵. زندگی از دیدگاه احمد مطر
- ۱۰۳.....۳. زندگی ادبی
- ۱۰۳.....۳-۱. آغاز شاعری و عوامل مؤثر بر شعر احمد مطر
- ۱۰۴.....۳-۱-۱. محیط دوران کودکی
- ۱۰۵.....۳-۱-۲. آثار شعرای قدیم و جدید و میراث فرهنگی گذشتگان
- ۱۰۵.....۳-۱-۳. تربیت دینی و آموزه‌های دینی
- ۱۰۵.....۳-۱-۴. روزنامه‌نگاری، کاریکاتور و داستان کوتاه
- ۱۰۶.....۳-۲. موضوعات شعری احمد مطر

۱۰۷	۳-۲-۱. شعر اجتماعی .....
۱۰۷	۱- فقر .....
۱۰۸	۲- جهل و عقب ماندگی .....
۱۱۱	۳- فساد اجتماعی و انحطاط اخلاقی .....
۱۱۲	۴- ظلم و بی عدالتی نسبت به زنان .....
۱۱۵	۵- تبعیض نژادی و فاصله طبقاتی .....
۱۱۶	۳-۲-۲. موضوعات فردی و عاطفی .....
۱۱۶	۱- غم و اندوه .....
۱۱۸	۲- غربت و دوری از وطن .....
۱۲۰	۳- عشق .....
۱۲۲	۴- دلتنگی و تنهایی .....
۱۲۴	۵- امید و ناامیدی .....
۱۲۶	۲-۴. آثار احمد مطر .....
۱۲۷	۲-۴-۱. آثار شعری مدون .....
۱۲۸	۲-۴-۲. آثار شعری غیر مدون .....
۱۲۸	۲-۴-۳. آثار مثنوی .....
۱۳۰	فصل سوم: نقد و بررسی شعر سیاسی احمد مطر .....
۱۳۱	۱- احمد مطر و سیاست .....
۱۳۲	۱-۱. احمد مطر شاعر سیاسی .....
۱۳۷	۲-۱. بینش سیاسی احمد مطر .....
۱۳۸	۱-۲-۱. واقعیت سیاسی جهان عرب .....
۱۴۰	۱-۲-۲. واقعیت سیاسی اسلام .....
۱۴۲	۱-۲-۳. سیاست جهانی .....
۱۴۳	۱-۳. رابطه احمد مطر و حکام .....
۱۴۷	۲- ویژگیهای شعر احمد مطر .....
۱۴۸	۲-۱. ویژگیهای عام .....
۱۴۸	۲-۱-۱. تعهد .....
۱۵۱	۲-۱-۲. سادگی و بساطت .....

۱۵۲	..... ۳-۱-۲. اختصار
۱۵۴	..... ۴-۱-۲. صداقت
۱۵۶	..... ۲-۲. ویژگیهای خاص
۱۵۶	..... ۱-۲-۲. فقط سیاست
۱۶۰	..... ۲-۲-۲. مدح هرگز
۱۶۴	..... ۳-۲-۲. مکتب «پلاکاردها»
۱۶۶	..... ۴-۲-۲. ممنوعیت آثار و انتشار غیر رسمی آنها
۱۶۸	..... ۵-۲-۲. عدم وابستگی و موضع ثابت
۱۷۱	..... ۳- زبان شعری
۱۷۱	..... ۱-۳. اسلوبها
۱۷۱	..... ۱-۱-۳. داستان‌پردازی
۱۷۵	..... ۲-۱-۳. طنزپردازی
۱۷۹	..... ۳-۱-۳. اقتباس
۱۸۴	..... ۴-۱-۳. تضمین
۱۸۶	..... ۵-۱-۳. استفاده از زبان حیوانات
۱۸۷	..... ۲-۳. صنایع بدیعی
۱۸۷	..... ۱-۲-۳. طباق
۱۸۹	..... ۳-۲-۳. جناس
۱۹۰	..... ۳-۲-۳. توریه
۱۹۱	..... ۴-۲-۳. تشخیص
۱۹۳	..... ۴- موضوعات سیاسی
۱۹۴	..... ۱-۴. آزادی
۱۹۷	..... ۲-۴. ظلم و ستم حاکمان و جهل و حماقت آنان
۲۰۰	..... ۳-۴. ذلت‌پذیری مردم
۲۰۳	..... ۴-۴. تفرقه‌ملتهای عربی
۲۰۵	..... ۵-۴. خفقان سیاسی و نظارت دائمی
۲۱۰	..... ۶-۴. رسانه‌های مزدور

۲۱۱ ..... ۷-۴. فلسطین

۲۱۴ ..... ۸-۴. تحریک به قیام و انقلاب

۲۱۸ ..... نتیجه

۲۲۱ ..... فهرست منابع و مأخذ

کلیات

مقدمه

ادبیات سیاسی منبعی است که می‌توان تاریخ سیاسی ملت‌ها را در آن مطالعه کرد و شعر سیاسی بازتاب تحولات سیاسی جوامع و انگیزه‌ها و نتایج حوادث مربوط به آن است. تاریخ سیاسی پرفراز و نشیب عراق به ویژه در دوره معاصر، ادبیات کشور را به شدت متأثر کرده است. تغییرات و تحولات عراق در دهه پنجاه میلادی به اوج خود می‌رسد. این زمان آستانه ورود به بحرانها و چالشهای ناشی از تغییر نظام ملکی به جمهوری است. از این پس استعمار انگلیس جای خود را به آمریکا می‌دهد، حزب بعث با کمک قدرتهای بزرگ روی کار می‌آید، حوادث داخلی بی‌شماری به وقوع می‌پیوندد، و نزاع‌های خارجی آغاز می‌شود. جنگ عراق و ایران (۱۹۸۰م)، جنگ عراق و کویت (۱۹۹۰م). تحریم‌های اقتصادی و سیاسی عراق از طرف آمریکا و کشورهای غربی از سال (۱۹۹۱م) به بعد و سرانجام سرنگونی حزب بعث در سال (۲۰۰۲م) با اشغال نظامی آمریکا عمده‌ترین حوادث خارجی این دوران است. اگر حوادث مربوط به فلسطین و دیگر کشورهای عربی را نیز اضافه کنیم می‌توان عمق تأثیر این حوادث در شعر سیاسی معاصر عربی و تحولات آن را تصور کرد.

احمد مطر به عنوان برجسته‌ترین شاعر سیاسی در چنین روزگاری چهره‌ای است که توانست، شعر سیاسی را متحول کند و خود در این عرصه نام آور شود. تأثیرات مستقیم این اوضاع بر زندگی احمد مطر و رابطه نزدیکش با این حوادث و اتفاقات شعر او را از بهترین اشعار سیاسی دوره معاصر قرار داده است.

پژوهش حاضرکه تلاشی در جهت شناخت این شاعر بزرگ است، علاوه بر کلیات

متشکل از سه فصل است. در فصل اول پس از تعریف لغوی و اصطلاحی دو واژه کلیدی سیاست و شعر سیاسی، تاریخچه شعر سیاسی عرب از عصر جاهلی تاکنون بررسی شده است. سپس برخی مسائل اساسی راجع به شعر سیاسی به شیوه تحلیلی مطرح شده است. فصل دوم به بررسی اوضاع سیاسی اجتماعی عصر شاعر، سرگذشت، زندگی ادبی و معرفی آثار وی اختصاص دارد. در فصل نهمی تحت عنوان نقد و بررسی اشعار سعی بر این بوده است که هدف اصلی از پژوهش برآورده شود. این فصل با بررسی نظرات سیاسی و دیدگاه‌های شاعر آغاز شده است. با دسته‌بندی کردن ویژگی‌های عام و خاص احمد مظهر ادامه یافته است. و پس از آن زبان شعری و سبک او و ویژگی‌های هنری بررسی شده است. این فصل با دسته‌بندی اصلی‌ترین موضوعات سیاسی و نقد و تحلیل آن خاتمه می‌یابد. در تمامی این مراحل از نمونه‌های شعری متناسب با هر بخش استفاده شده است.

سؤالهای اصلی تحقیق

با توجه به مطالب یاد شده در این پژوهش سؤالاتی مطرح می‌شود که پاسخ آنها زیربنای اصلی پژوهش را تشکیل می‌دهد. این سؤالات عبارتند از:

- ۱- تأثیر شرایط محیطی و خصوصاً سیاسی بر شاعر به چه میزان بوده است؟
- ۲- چهارچوب شعر سیاسی در آثار احمد مظهر چه مفاهیم و موضوعاتی را در بر می‌گیرد؟
- ۳- ویژگی‌های شعر سیاسی احمد مظهر که او را از دیگر شاعران متمایز می‌کند، چیست؟ در این پژوهش علاوه بر پاسخ تفصیلی به سؤالات فوق سؤالات فرعی دیگری نیز مطرح شده است که رابطه نزدیکی به سؤالات اصلی دارد، همچون:
  - ۱- آیا نبوغ و شاعری احمد مظهر در شعر سیاسی منحصر می‌شود؟
  - ۲- رابطه وی به عنوان یک شاعر سیاسی برجسته با خوانندگان اشعارش به ویژه عامه مردم چگونه است؟
  - ۳- عوامل موفقیت او در عرصه شعر سیاسی چیست؟

فرضیه‌ها

- ۱- با نگاهی گذرا به زندگی و شعر احمد مطر و با توجه به نوع محتوی در اشعار او، محیط سیاسی به شدت در آثار او اثرگذار بوده است.
- ۲- اشعار سیاسی احمد مطر بسیار متنوع بوده و موضوعات فراوانی را در بر می‌گیرد. مانند: سلب آزادی‌ها، ظلم و ستم حاکمان، مسئله فلسطین و غیره و به نظر می‌رسد، علاوه بر شعر سیاسی در موضوعات دیگر نیز شعر دارد.
- ۳- احمد مطر با داشتن ویژگی‌هایی همچون، سبک متفاوت و زبان منحصر به فرد از دیگر شاعران هم‌عصرش متمایز شده است. شخصیت

ضرورت انجام تحقیق و اهداف

معرفی این شاعر بزرگ به جامعه علمی و ادبی کشور یکی از ضرورت‌های تحقیق است. با توجه به شرایط ویژه شاعر و شناخت بسیار محدود شعر او ایجاد زمینه برای پژوهش‌های عمیق‌تر در این باره ضروری به نظر می‌رسد. شعر سیاسی احمد مطر در جهان عرب از شاهکارهای شعر معاصر عربی به حساب می‌آید، از این رو آگاهی و آشنایی متخصصان زبان و ادبیات عربی در ایران با شعر سیاسی وی و ارائه نقدها و بررسی‌های بیشتر در این زمینه موجب ارتقای این بخش در ادبیات عربی معاصر خواهد شد.

با توجه به این ضرورت‌ها اهدافی که در پژوهش حاضر دنبال خواهد شد عبارت است از:

- ۱- ایجاد مسیری نو در جهت آشنایی با شعر سیاسی معاصر جهان عرب به طور عام.
- ۲- معرفی هرچه بیشتر این شاعر بزرگ به جامعه ادبی کشور و فراهم کردن زمینه‌ای برای پژوهش‌های عمیق‌تر و همه‌جانبه‌تر درباره این شخصیت.
- ۳- استخراج برجسته‌ترین ویژگی‌های شعر سیاسی احمد مطر به همراه کشف ابعادی از شخصیت او که در پشت اشعارش پنهان شده است.
- ۴- درک مفاهیم بلند انسانی و آرمان‌های یک ملت عربی در قالب شعر احمد مطر.

سابقه و پیشینه پژوهش

اگرچه در زمینه شعر سیاسی معاصر تحقیقات و پژوهش‌هایی صورت گرفته است، اما در

زمینه «نقد و بررسی شعر سیاسی احمد مطر» تاکنون در محافل علمی و دانشگاهی ایران پژوهش کامل و جامع و خاص این موضوع مشاهده نشده است. می‌توان مقالات و معدودی پایان‌نامه در زمینه برخی از ابعاد این شاعر و شعر او - که به طور طبیعی بخشی از برخی مقالات به شعر سیاسی پرداخته - بدست آورد، اما در بعد فقط سیاسی جز مقاله‌ای تحت عنوان «احمد مطر و قضایا شعره السیاسی» تألیف خانم مهین حاجی‌زاده، از دانشگاه تربیت معلم تبریز، هیچ کتاب و پایان‌نامه‌ای در این موضوع تألیف نشده است. در خارج از ایران مقالات و پژوهشهای بیشتری وجود دارد که از تعدادی از آنها، تا جاییکه امکان دسترسی بوده است، استفاده شده است. مهمترین آن رساله‌ای از آقای کمال احمد غنیم است که به صورت کتاب به چاپ رسیده است.

روش کار و منابع تحقیق

مطالب این پژوهش به روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است. و شیوه انجام کار ترکیبی از شرح، توصیف، تحلیل در فصل نخست است. و در ادامه کار، از شیوه تفسیر و استنتاج به همراه ارائه یک نمونه تطبیق استفاده شده است. به طور کلی سعی بر این بوده است که مجموعه کار مبتنی بر نوآوری و نیز در حد توان نقد باشد.

منابع اصلی تحقیق کتابهای مختلفی در زمینه شعر سیاسی و شعر معاصر عربی است. اما زیربنای تحقیق مجموعه آثار شعری احمد مطر تحت عنوان «الاعمال الشعریة الکامله» است. به غیر از دیوان شاعر، کتاب «عناصر الابداع الفنی فی شعر احمد مطر» از کمال احمد غنیم و «تاریخ الشعر السیاسی» از احمد الشایب منابع اصلی تحقیق بوده است. بخشی از منابع را نیز، مقالات، مجلات، سایت‌های اینترنتی و مجلات الکترونیک تشکیل می‌دهد. با توجه به فهرست منابع، روشن است که منابعی که به طور مستقیم مربوط به احمد مطر است بخش کمتری از منابع را به خود اختصاص داده است. شاید بتوان این مسأله را به عنوان یکی از سختی‌های کار مطرح کرد.

در پایان خداوند منان را سپاس گذاریم که توفیق داد این پژوهش در سایه رهنمودهای اساتید گرانقدر به اتمام برسد. امید است که تمامی خوانندگان - به ویژه اساتید صاحب فضل - لغزشها و خطاهای موجود در این اثر ناچیز را به دیده اغماض نگرسته و با نظرات ارزشمند

خود در اكمال آن يارى كنند. باشد كه كوله بار نويسنده را از تجربه‌هاى گرانسنگ خود پربار
نموده و در مسير بى پايان علم و معرفت دستگير باشند.

الحمد لله رب العالمين

والسلام و الصلاة على نبينا و الائمه المعصومين عليهم السلام

فصل اول:

سیر تحول شعر سیاسی در ادبیات عربی

۱- سیاست و شعر سیاسی

برای فهم شعر سیاسی قبل از هر چیز لازم است منظور از مفهوم سیاست مشخص شود، تا بتوان در سایه تعریف ارائه شده از آن به رابطه شعر با سیاست دست یافت و تصور روشنی از شعر سیاسی بدست آورد. به همین منظور ابتدا واژه سیاست را در لغت و اصطلاح تعریف کرده و سپس به تبیین شعر سیاسی می‌پردازیم و به صورتی گذرا به رابطه آن با شعر اجتماعی اشاره می‌کنیم:

۱-۱. سیاست در لغت و اصطلاح

سیاست در زبان عربی از نظر لغوی یعنی تدبیر امور مردم، عهده‌دار شدن کارهایشان، و ریاست بر آنها.^۱ و یا امر و نهی کردن بر مردم،^۲ و اصلاح و ارشاد آنان به راه راست.^۳ این اصطلاح در دوره معاصر متحول شده و معنای وسیع‌تری به خود گرفته. «امروزه سیاست یعنی حکومت بر ملتها، یا فن حکومت. در سیاست نوین بحث از اشکال مختلف نظامهای حکومتی و میزان تناسب آن با احوال ملتها می‌شود.»^۴ این تعاریف با کلمه Policy در

---

۱ - ابن منظور، *لسان العرب*، (تحقیق: علی شیری) (بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۱۹۹۸م)، ج ۶، ص ۱۰۸، ذیل ماده «سوس».

۲ - فیروزآبادی، *القاموس المحيط*، (اعداد: محمد عبدالرحمن المرعشلی)، (بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۲۰۰۰م)، ج ۱، ص ۷۵۶، ذیل ماده «سوس».

۳ - اخوان الصفا، *رسائل اخوان الصفا و خلان الوفاء* (بیروت: دار بیروت للطباعة و النشر، ۱۹۸۳م)، ج ۴، ص ۲۵۸.

۴ - احمد الشایب، *تاریخ الشعر السياسي إلى منتصف القرن الثاني*، ط ۶، (القاهره: النهضة المصرية، ۱۹۸۳م)، ص ۳.

انگلیسی مطابقت می‌کند و در اصطلاح غربی به معنای شیوه حکومت‌داری است. و سیاستمدار کسی است که اعمال مربوط به اداره مدنی را انجام می‌دهد و یا حاکم رسمی است.^۱

سیاست از دو بعد کلی قابل بررسی است. اول سیاست داخلی که امور داخلی دولت، نظام‌های اداری آن، و اصول و عقاید نظام را بررسی می‌کند. دوم سیاست خارجی که روابط بین دولتها در حال صلح و جنگ، روابط گوناگون اقتصادی، فرهنگی، مهاجرت‌های فرامرزی، و بسیاری از امور دیگر از این دست را مورد توجه قرار می‌دهد و مجالی برای تلاقی منافع و مصالح دولتها یا تعارض آنهاست.

گرچه مفهوم حقیقی سیاست با این تعاریف تمامی ابعاد سیاست را در بر نمی‌گیرد. اما تعریف ارائه شده برای ایجاد ارتباط خواننده با موضوع مورد بحث (شعر سیاسی) کافی به نظر می‌رسد.

۱-۲. شعر سیاسی در اصطلاح ادبی

همان گونه که از ظاهر این کلمه مرکب پیداست، شعر سیاسی شعری است که ارتباط نزدیکی با سیاست دارد. این شعر «به نظام‌های حکومتی، روابط خارجی آنها، و جایگاه حکومت در میان دولتهای دیگر می‌پردازد.»^۲ در واقع یکی از انواع ادبی است که شئون مختلف دولتها را تحلیل و بررسی می‌کند و به روابط ملتها با دیگر دولتها چه در حال صلح و چه در حال جنگ نظر دارد و در نهایت حکومت را تأیید یا انکار می‌کند.^۳

نکته قابل ملاحظه در تعاریف بالا رابطه شعر سیاسی با حکومتها و دولتها است. باید توجه داشت منظور از دولتها تنها حکومتهای سازمان‌یافته و متکامل امروزی نیست. زیرا اگرچه در تمامی دوره‌ها چنین دولتهایی وجود نداشته است، اما به طور قطع قدرتی حاکم در جایگاه دولت بر مردم مسلط بوده است. به طور مثال در عصر جاهلی آنچه بر مردم حکومت می‌کرد سلطه دولتها نبود، بلکه ریاست بر قبیله مطرح بود، به طوری که بسیاری از ویژگیهای ملت و

۱ - محمد احمد حوفی، *الادب السياسي فی العصر الاموی*، ط ۳، (القاهره: دارالنهضة مصر، ۱۹۲۶م)، ص ۷.

۲ - همان، ص ۵.

۳ - احمد محمد حوفی، پیشین، ص ۸.

دولت در بین قبیله و افراد قبیله نمود پیدا می‌کرد.^۱

بر این اساس شاید بهتر باشد در تعریف شعر سیاسی چنین بگوییم: شعر سیاسی از یک سو بیانگر روابط بین مردم و منبع قدرتی است که شئون آنان را اداره می‌کند و از سوی دیگر کیفیت روابط آنان با قدرتهای حاکم بر دیگر ملتها را بیان می‌کند. چه این روابط خصمانه باشد و چه دوستانه. این منبع قدرت اعم است از ریاست رئیس بر قبیله، حکومت خلیفه یا حاکم بر مردم، تسلط دولت بر ملت و نظایر آن.

شعر سیاسی در طول تاریخ همیشه به عنوان ابزاری برای تأیید حکومتها یا تهدید آنان به کار رفته است. بسیاری از موارد را می‌توان مشاهده کرد که شعر سیاسی، بسترساز انقلابها، نهضتها و قیامها علیه حکومتها بوده است. شعر سیاسی درست به همین شیوه با دفاع از برخی جریانها، برانگیختن شور و حماسه در میان مردم، و با تأیید آنان در به قدرت رساندنشان به عنوان یک نظام حکومتی نقش مؤثری داشته است. نمونه بسیار ملموس آن نقش شاعران سیاسی در نهضت مشروطیت و سپس انقلاب اسلامی ایران است. نیز شعرای مقاومت و فلسطین، که از نخستین مرحله ظهور مقاومت مردم فلسطین تا به امروز حضوری پررنگ و مؤثر در صفهای مبارزه داشته‌اند.

این گونه است که ادبیات در مقابل سیاست تسلیم می‌شود و اهداف سیاسی به آسانی از طریق کانال ادب و به قلم ادیب و هنرمند به اجرا می‌رسد.^۲

در واقع سیاست هر کسی را که حامی اوضاع و احوال آن باشد، اهدافش را تحقق بخشد، و به بهترین وجه از آن دفاع کند به خود نزدیک می‌سازد. و آن را به عنوان وسیله تبلیغ و دعوت و بسط نفوذ خویش به کار می‌بندد. شعر هم از این دایره خارج نیست.^۳ به همین دلیل است که در شعر سیاسی گرایشهای حزبی بسیار پررنگ‌تر از گرایشهای فردی و شخصی است. زیرا شاعر در غالب موارد وابسته به یک حزب است.^۴

---

۱ - نک: بخش دوره جاهلی، ص ۱۰.

۲ - ناصر عبدالرحمن بن الحنین، *الالتزام الاسلامی فی الشعر*، (ریاض: مکتبه الرشد، ۲۰۰۴م)، ص ۵۳.

۳ - عباس العزاوی، *تاریخ الادب العربی فی العراق*، ط ۶، (العراق: مجمع العلمی العراقي، ۱۹۲۶م)، ص ۳۳۴.

۴ - احمد محمد حوفی، پیشین، ص ۵۴۵.